

ŞAH İSMAİL HATAİ VE PİR SULTAN ABDAL DEYİŞ VE NEFESLERİNDEN ALEVİ-BEKTAŞİ KOZMOGONİSİ VE KIRKLAR MECLİSİ'NE *

Medine Sivri - Sibel Kuşca*****

Aleviliğin ne olduğu, İslam inanışındaki yeri, ibadet biçimleri ve sosyal boyutları gerek Aleviler gerekse bu alanda çalışan araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Ancak Alevi-Bektaşî inancının zamanla sadece bir inanç sistemi olmanın ötesine geçerek önemli bir kültürel ve toplumsal faktör olarak gelişmesi ve tarihsel süreç içerisinde yaşananlar, Alevi-Bektaşîliğin farklı şekillerde algılanmasına, yaklaşımların çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu yaklaşımlar arasında Alevi-Bektaşîliği gerçek İslam olarak gören, İslam'dan bağımsız bir din olarak kabul eden, mezhep olduğunu, tarikat olduğunu, sadece kültür ve yaşam biçimi olduğunu, Şiilikle aynı olduğunu

* Bu makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Medine Sivri'nin danışmanlığında Sibel Kuşca'nın hazırladığı ve 13 Ocak 2014'de tamamladığı "Şah İsmail Hatai'nin ve Pir Sultan Abdal'ın Nefes ve Deyişlerinde Mitik Unsurlar" adlı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, Eskişehir.

*** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

ya da tamamen farklı olduğunu, bir Türk dini olduğunu savunan birbirinden uzak birçok yaklaşım vardır. Bu tablo bir çelişkiler yumağı olarak görülsede aslında Aleviliğin oluşumuna etki eden faktörlerin çeşitliliğinin ve bu inanç sisteminin senkretist yapısının açık bir kanıtıdır.

Araştırmacılar farklı ölçütler üzerinden yaptıkları araştırmalarda Alevi-Bektaşî inancını ve oluşumunu çeşitli kökenlere dayandırmaktadır. Bunlar arasında eski Türk dinleri, Şamanizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Anadolu mitleri, Budizm gibi pek çok inanç ve kültür ögesi yer almaktadır. İsmail Onarlı, hiçbir etkeni göz ardı etmeden tüm bu yaklaşımları özetler. Onarlı'nın ifadeleriyle tüm tanım ve yaklaşımları özetlemek ve birleştirmek gerekirse; Orta Asya Türk illerinde belirginleşip kesinleşen Alevilik; Gök-Tanrı, Atalar ve Tabiat Kültürleri gibi Türk inançlarıyla; Şamanizm, Budizm, Zerdüş, Mani, Mazdek vb. dinlerin etkisiyle biçimlenmiş; bilahare, bu öğretinin öncüleri olan, Türkistan-Horasan-Deylem-Akrat-Dersim hattıyla veya Mekke-Medine-Kûfe-Basra-Necef-Bağdat-Halep-Hatay güzergâhıyla gelen evliyalar, erenler, babalar, dedeler, şeyhler, pirlar, mürşitler vasıtasıyla Anadolu'ya taşınmıştır. Geçiş bölgelerinde Musevîlik-Hristiyanlık-Hermetizm-Paulikienizm* (Bkz. Kaygusuz, 2006: 173-257) gibi çeşitli kült ve kültürleri de özümseyerek, eski Anadolu-Mezopotamya-Mısır uygarlıkları başta olmak üzere, çok çeşitli inançların, felsefi düşüncelerin ve kültürlerin etkilenmesiyle Anadolu'da harmanlanmış, aynı havuzda yoğrulup şekillenmiştir. Sonunda İslami şemsiye altında bir yaşam biçimi, bir inanç ve kültür sistemi, bir sosyo-ekonomik toplumsal düzen haline gelmiştir (Onarlı, 2006: 15-16).

Görüldüğü üzere Alevi- Bektaşî inancının kökenlerini ortaya koyma çabası, araştırmacıları kaçınılmaz olarak birçok farklı kaynağa yönlendirmiştir. İslam, Orta Asya dinleri, Şamanizm, Şiilik, Anadolu ve Mezopotamya mitleri, Aleviliğin bugünkü halini almasında payı olan etkenlerdir. Aleviliğin özüne ulaşmak için tüm bu katmanlar teker teker incelendiğinde, asırlar içerisinde organik bağlarla birbirlerine geçtikleri, Alevilik inancının tüm bu farklılıkları kendi potasında erittiği görülecektir. Kadim medeniyetlerden bugüne kolektif bilincin süzgeci ile aktarılan bir inanç ve davranışlar bütünü ile karşılaşılacaktır.

Alevilik elbette ki bütün inanç sistemleri gibi mitik ağlarla örülüdür ve kendine özgü sembolik bir dili vardır. Üstelik çok katmanlı yapısıyla özgün bir mitoloji inşa eder. Bu inancın ne derece İslam kaynaklı, ne derece Orta Doğu kültürüne bağlı olduğu sorusunun yanıtını, Alevi-Bektaşî mitolojisinde, buna bağlı olarak oluşan mitlerde ve kahramanlarda bulmak mümkün olabilir. Ancak Alevilikle ilgili araştırmalar 1990'lı yıllardan beri artsa da bu inanç sisteminin mitolojik izahı yönündeki çalışmalar son derece azdır. Oysaki bu inanç sisteminde birçok mitik anlatı, figür ve derin bir felsefe kendini göstermekte, kökenleri ve anlamları bakımında incelenmeyi beklemektedir. Aleviliğin senkretist yapısına vurgu yapan ve bu alanda çalışmalar yapan sayılı araştırmacılar arasında yer alan Irène Mélikoff, yaptığı Alevilik betimlemesiyle, kökenleri itibarıyla bu inanç sisteminin çok katmanlı bir mitolojik yapıyı inşa etmeye müsait olduğunu göstermektedir.

* Bizans döneminde gelişen heterodoks bir Hristiyanlık mezhebi. Mazdeizm ile Hristiyanlık arasında bir orta yol mezhebi olarak tanımlanır.

Melikoff, Alevilik ile ilgili şu gözlemlerde bulunur:

Bu, kökeni göçebe bir ulusun, ata inançlarına, yüzyıllar içinde katılmış, kalıntı bir öge idi. Yine ardından, atalarının yaşam tarzına hala bağlı öbür Orta-Asya Türk topluluklarında olduğu gibi, göçebe aşiret cemiyetlerinde görülen bir inançlar mozağinin bir din “senkretizmi”nin, Bektaşî-Aleviliğın temel bir vasfını oluşturduğunu, onlar için ayrı bir dini saygı konusu olan Ali’nin de, gerçekte, eski Türklerin Gök-Tengri’sinden başkası olmadığını fark ettim (Melikoff, 1993:17).

Melikoff’un altını çizdiği Alevilik inancını oluşturan temellerle, bu inancın mitik yanlarını inşa eden temeller aynıdır. Hatta geçmişten bu güne birer mit olarak gelebilmiş bu senkretik öğeler, Alevi-Bektaşî mitolojisinin özüdür. Bu nedenle Alevi-Bektaşî inancının bir parçası olarak gelişen mitleri incelemek bu inanç sisteminin kökenlerine ulaştırması bakımından da önemlidir.

Bu amaç doğrultusunda bu makalede, kozmogoni mitleri ve Kırklar Meclisi anlatısı Şah İsmail Hatai’nin ve Pir Sultan Abdal’ın nefes ve deyişlerindeki yansımaları ile incelenecektir. Alevi-Bektaşî edebiyatı kat kat örülü, çok katmanlı anlam dünyası ile batını, mistik ve sembolik unsurlar içeren derin bir yapıya sahiptir. Tıpkı Alevi-Bektaşî inanç sistemi gibi bu geleneğe ait edebi malzeme de tüm unsurlarıyla ayrı ayrı incelendiğinde hem edebi öz, hem de sembolize ettiği inanç sisteminin özü ortaya çıkacaktır. Alevi-Bektaşî inancının kapsayıcı yapısı gereğince, onun özünü saf bir unsura dayandırmak hata olur. Dolayısıyla bu inanç sisteminin özünün, kendisini var eden tüm renkleriyle senkretizmde olduğunu söylemek mümkündür. Aynı durum Alevi- Bektaşî edebiyatı, “Yedi Ulular”ın ve diğer ozanların şiir dünyası için de geçerlidir. Alevi topluluklarının geçmişten bugüne tüm var olma ve şekillenme süreçlerinde dünyaya, doğaya, yaşama, insana ve kendine dair biriktirdikleri her algı, her düşünce Alevi-Bektaşî edebiyatında bir motif olup karşımıza çıkmıştır. Zira toplumların asırlık geçmişlerinden getirdikleri bilinç kırıntıları sembolik figürlerde, motiflerde yoğunlaşır ve kültürel belleği açık eder. Şah İsmail Hatai ve Pir Sultan Abdal’ı inceleme alanı olarak seçmemizde belirleyici olan ana unsur, aynı inanç sisteminin farklı coğrafyalardaki temsilcileri olmalarıdır. Bu durum farklı coğrafya ve kültürler içinde yaratılış anlatılarının benzeşen ve farklılaşan unsurlarını görmeyi de olanaklı kılacaktır.

Evrenin, İnsanın ve Meleklerin Yaratılışı: Alevi Bektaşî Kozmolojisi

Bütün inanç sistemlerinde, evrenin ve insanın yaratılışı üzerine mitler inşa edilmiştir. Alevi- Bektaşî inancı da yaratılışı, kendi inanç temelleri çerçevesinde bir mitte açıklamaktadır. Buna göre, yaratılışın temelinde de Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin bir nurdan olduğu düşüncesi yatmaktadır*. Ayrıca Hz. Muhammed, **Veda Haccı**’ndan önce

* Ayrıca dünyanın, insanın ve Hz. Peygamber’in yaratılışı ile ilgili Bkz., Fussillet Sûresi, 11. ve 12. Ayet; Maide Sûresi, 15. Ayet; Nisa Sûresi, 174. Ayet; Ahzab Sûresi, 46. Ayet; Hicr Sûresi,85. Ayet; İbrahim Sûresi, 24. Ayet. Sad Sûresi 69.70.71.72. ve 73. Ayetler; Kaf Sûresi, 16. Ayet; Hasan Basri Çantay’ın **Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, III Cilt** ; Adil Ali Atalay’ın **Kuran’ı Kerim Manzum Meali ve Tefsir Özeti** ve Ayın Tabî Mehmed Efendi’nin **Kuranı Kerim Meali ve Tefsiri Tibyan Tefsiri III Cilt**.

gerçekleşen “**Gadir Humm Hutbesi**”nde, çok açık bir şekilde Hz. Ali ile bir nurdan olduklarını ve onun ayrılmaz bir parçası olduğunu ve kendinden sonra insanlara yalnızca iki ağır emanet olarak Allah’ın kitabı **Kur’an-ı Kerim**’i ve **Ehl-i Beyt**’ini bıraktığını açık açık dile getirmiştir (Bkz. Atalay, 2007: 845-856; Güngör, 2012:104-158; Bozkurt, 2012: 47-66-69). Bu durumun bizzat Hz. Muhammed tarafından dile getirildiği rivayet edilir. Buna göre Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur:

Ben ve Ali, Âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah’ın yed-i kudretinde bir nûr idik. Allah Âdem’i yaratınca bizim nûrumuzu onun sulbüne nakletti ve bu nur nesilden nesile Abdulmuttalibe gelinceye kadar intikal etti. Abdulmuttalib’de iki kısım oldu; bir kısmı Abdullah’a bir kısmı Ebû Tâlib’e geçti. Ali bendendir; bende Ali’denim (Sarıkaya: 2005: 5).

Âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce var olan bu nurun oluşumu da yaratılışın başlangıcı olarak anlatılmaktadır. Aleviler için çok önemli bir yeri olan *Buyruk*’ta bu konudan şöyle bahsedilmektedir:

Günlerden bir gün evrenin yaratıcısı Ulu Tanrı gücünü göstermek istedi. Yüksek-alçak, sağ-sol, doğubati, kuzey-güney, yer-gök, güneş-ey, yıl-gün gibi kavramlar yaratılırken ulu büyüklüğü ve büyük bağışlaması ile bir de yeşil derya yarattı. Sonra o deryaya baktı. O anda derya çoşa geldi ve dalgalandı. Dışarıya bir gevher attı. Ulu Tanrı bu gevheri aldı. Ortadan ikiye böldü. Parçalardan bir yeşil bir ak nur oldu. Orada yeşil kubbe gibi bir kandil asılı duruyordu. Tanrı nurları bu kandile koydu. Yeşil nur Muhammed Mustafa’nın, ak nur Ali el-Murtaza’nın nuru oldu. Ve o nurların her birinden bin bir ışık yayıldı. Tüm evreni aydınlattı (Üzüm, 2009:224).

Buyruk’ta bu şekilde bahsedilen yaratılış sırasındaki kandil, Kur’ân-ı Kerim’de, Nûr Sûresi’nin 35. Ayeti’nde şu şekilde geçer:

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. (<http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#24:35>)

Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü** adlı kitabının “Nûr” maddesinde, bu konuya dair şöyle bir açıklama yapar:

Işık, şu’le. (Tas.) a) Allah: “Allah semâların ve yeryüzünün nurudur.” (Nûr, 24/35) (Ta’rifât.) *b) Allah’ın isimlerinden biri, Allah’ın zâhir ismiyle tecellî etmesi, yani tüm eşyanın sûretlerinde kendini gösteren ilahî varlık. c) Maddenin kalbten uzaklaştırdığı ilâhî feyzi ve dinî bilgileri açığa çıkarmada araç olan ışık. (Kâşânî. Tehânevî, II, 1294)* **Nûru’l-envâr:** Işıkların ışığı. Hak Teâlâ. (Kâşânî.) **Allah’ın nûru:** Halka doğru yolu göstermesi, maddelerin nûru: Hakk’ın delilleri. **Kalblerin nûru:** Hak tarafından insanın kalbine atılan ve hakkı bâtıldan ayırd etmeyi sağlayan ışık (Furkan, ölçü). (Serrâc, Luma, 548.) **Nûr-i Muhammedî:** Hakikat-ı Muhammediye. Hak Teâlâ önce Hz. Peygamber’i yarattı, sonra diğer varlıkların tümünü onun nûrundan yarattı. **Nûr-i nübüvvet:** Hz. Peygamber’in nûru. Allah en önce bu nûru yarattı. Bu nûr Hz. Âdem’den başlayarak

Hız. Muhammed'e gelinceye kadar her peygambere intikal etti. En son hakikî sahibi olan Hız. Peygamber'e gelip onda karar kıldı.

Mustafa nûrunu evvel kıldı-var

Sevdi onu ol kerim u kır-gâr

Allah Hız. Âdem'i yaratınca:

Mustafa nûrunu alnında kodu

Bil Habîbîm nûrudur bu nûr dedi

(S. Çelebi)

Bir hadiste: "Allah'n ilk yarattığı şey, benim nûrumdur." Buyrulmuştur. (Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 265. Cîlî, el-İnsânü'l-kâmil, II, 37. Mu'cem.) (Uludağ, 1991:376-377).

Henüz yer, gök ve hiçbir mahlûkat yok iken Allah kudretini göstermek için yeşil ve engin bir deniz yaratır (Üzüm, 2009:224). Denize baktığında ise deniz coşar ve içinden bir gevher, yani öz çıkarır. Allah bu gevheri alır ve ikiye böler. Mitin buraya kadar olan kısmını Hatai şu deyişinde anlatmıştır:

Aşkın tecellisi çün başa geldi

Gevher eriyüb derya cûşa geldi

Çarh-i felek anda çünbişe geldi

Dem bu demdir döner devran Hu deyu (Birdoğan, 2001:116)

Hatai buraya kadar olan kısmı, deryanın yaratılmasını ve coşup bir gevher meydana getirmesini, şiirsel diliyle bu şekilde anlatmıştır Anlatının devamında Allah, açığa çıkan bu gevheri alır ve ikiye böler. Biri yeşil, biri ak iki nur oluşur ve Allah bu nurları asılı bir yeşil kandile koyar. Bu kandilin ismi deyişlerde "kudret kandili" olarak karşımıza çıkar (Bkz. Bozkurt, 2012: 23-34). Örneğin Hatai "Kudret kandilinde parlayup duran / Muhammed Ali'nin nurudur vallah" (Birdoğan, 2001:58) diyerek bir deyişinde bu anlatıya gönderme yapmıştır. Pir Sultan Abdal bu nurlardan şöyle bahseder:

Yer yoğunken gök yoğunken var olan

Arş yüzünde kandildeki nur olan

Gâhi merkez olup gâhi yer olan

Ali'dir Şah Merdan'ı Ali'dir (Korkmaz, 1996:121)

Pir Sultan Abdal'ın, Hız. Ali'ye övgü düzdüğü bu deyişte görüldüğü üzere kandildeki iki nurdan biri Hız. Ali'dir. Yeşil nur Hız. Muhammed, ak nur ise Hız. Ali'dir. Allah bu nurları kandile koyduğunda tüm âlem bu nurla aydınlanır. İnanişâ göre bu hadise, Âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce gerçekleşmiştir. Pir Sultan Abdal'ın yukarıdaki deyişinde, Hız. Ali'nin "yer gök yoğunken" var olma durumu, yukarıda aktardığımız Hız. Muhammed'in hadisi kabul edilen "Ben ve Ali, Âdem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah'ın yed-i kudretinde bir nûr idik." inanişâna dayanmaktadır. Pir Sultan Abdal yine başka bir deyişinde bu duruma gönderme yaparak "Dünya kurulmadan oturan posta / Bir ismi Muhammed bir ismi Ali" (Korkmaz, 1996: 199) ifadesine yer verir. Hatai ve Pir Sultan Abdal'ın gökteki kandil ve nur hakkında hemen hemen aynı deyişi söyledikleri tespit edilmiştir. Hatai'ye atfedilen deyiş şu şekildedir:

*Bir kandilden bir kandile atıldım
Türab olub yeryüzüne saçıldım
Bir zaman Hak idim Hak ile kaldım
Gönlüme od düştü yandım da geldim (Birdoğan, 2001:81)
Pir Sultan Abdal da neredeyse aynı deyişi söylemiştir:
Bir kandilden bir kandile asıldım
Toprak oldum yeryüzüne saçıldım
..... çakmağıyla çakıldım.*

Özüme od düştü, yandım da geldim (Korkmaz, 1996: 357)

Bu benzerliği etkileşime bağlamak mümkündür. Zira bu dörtlükler aynı olsa da içinde buldukları şiirlerin bütünü aynı değildir. Her iki ozan da farklı bir bütünlüğün parçası olarak bu deyişi söylemiştir. Ancak benzerliğin bu kadar belirgin olması ve yaşadıkları dönemler ve sözlü kültür nedeniyle her iki ozanın da şiirleri üzerine tartışmalar söz konudur. Bu durum, daha erken dönemde yaşaması ne deniyle büyük ihtimal Hatai'ye ait olan bu deyişin Anadolu'da Pir Sultan'a da isnat edildiği ihtimalini düşündürmektedir.

Kandildeki nur motifi bizleri ayrıca Hz. Muhammed'in güneş, Hz. Ali'nin ise ay olması inancına götürür. Bu inanış en iyi şekilde ozanların deyişlerinde görünür. Hatai "*Ey Ali'dir gün Muhammed bilene /Gerçek isen ikrarına dur imdi.*" (Birdoğan, 2001:68) sözleriyle bu inanışı dile getirir. Pir Sultan Abdal ise benzer bir şekilde "*Ay Ali'dir gün Muhammet /Okunur doksan bin ayet*" (Korkmaz, 1996:141) der.

Anlatının buraya kadar olan kısmında deniz, yani su ve nur yaratılmıştır. Bunlarla birlikte âlemlere nur olan Hz. Muhammed ile Hz. Ali yaratılmıştır. Fakat anlatı bu kadarıyla kalmaz. Işık ve suyun ana madde olduğu bu yaratılış miti, meleklerin yaratılışı ile devam etmektedir. Bu yeşil ve ak nurlardan Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin ruhunun yaratılmasının ardından, Allah bir melek yaratır ve adını Cebrail koyar. Yaratıcı, Cebrail'e; "Sen kimsin? Ben kimim?" diye sorar. Cebrail; "Sen sensin, ben de benim" diye cevap verince, Yaratıcı onu helak eder. Tanrı altı bin yıl sonra bir melek daha yaratır ve adını yine Cebrail koyar. Cebrail aynı soruya yine doğru cevabı veremez. Bunun üzerine Tanrı uçmasını buyurur ve Cebrail altı bin yıl boyunca uçar. Cebrail bir kez daha soruya cevap veremeyince tekrar altı bin yıl uçmaya mahkûm edilir. Artık mecali kalmamıştır ki o anda "kudret kandilini" görür. Kandile doğru gider. Kandilden içeri girince bir vücut olmuş, biri yeşil, biri ak iki nur görür. Ak nurdan gelen ses Cebrail'e; "Sen yaratansın, ben yaratılanım." diye cevap vermesini söyler (Kalafat, 1998: 296, ayrıca bkz. Bozkurt, 2012: 24-25). Anlatının bu kısmı Pir Sultan Abdal'ın dizelerinde şöyledir:

*Ali'dir cümle tüm dillerde söylenen
Kisbetini krallardan bürünen
Cebrail'e nur içinde görünen
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali (Korkmaz, 1996:201)*

Benzer şekilde Hatai'nin de deyişlerinde Cebrail'in kandildeki nur ile karşılaşması anlatılmaktadır. Bunu örneklemek için aşağıdaki Hatai deyişi incelenebilir:

*Ben Ali'yi gördüm arşta durunca,
Yerin göğün binasını kurunca,
Ali'nin sırrına kimse ermedi,
Cebrail'e bir kez sual sorunca (Birdoğan, 2001:41)*

Ozanının arşta gördüm dediği şey; Hz. Ali'nin kandildeki nurudur. Cebrail'e sorulan sual ise, Allah tarafından sorulan "Sen kimsin? Ben kimim?" sorusudur. Ancak Hatai'nin deyişinde, Cebrail'e bir kez sorulunca bilinmeyen şey, Hz. Ali'nin sırrıdır. Burada Alevi-Bektaşî inancında sıkça karşımıza çıkan Hz. Ali'nin, Tanrı'nın doksan dokuz isminden biri olan Ali'ye atıfla, sembolik olarak tanrılaştırılması söz konusudur. Hatai bu deyişinde, Allah yerine onun doksan dokuz isminden biri olan Ali'yi örtük, sembolik bir dille anmıştır.

Cebrail ile ilişkili bölümün ardından, anlatıda diğer meleklerin yaratılışı bahsi yer alır. Tanrı dört melek daha yaratır. Bunlar Mikail, İsrail, Azrail ve Azazil'dir. Melekler birbirlerine; "Sen kimsin? Ben kimim?" diye sorduklarında, Cebrail onlara kim olduklarını anlatır ve hepsine Allah'ın kudretini ve kandildeki nuru gösterir. Kandil'in artık yedi kapısı vardır. Meleklerle her kapıda bin bir gün hizmet etmeleri emri gelir. Azazil bin bir gün hizmet ettikten sonra kapı açılıp içeri girince, bir ses ona nura secde etmesini söyler fakat Azazil, bu nur "yaratılmış" olduğu için secde etmez. Buna rağmen diğer kapılarda da hizmet vermeye devam eder. Son kapıdaki hizmeti bitip de son kapı açıldığında, benliğine yenik düşerek buraya tükürür. Bu tükürükten bir tasma meydana gelir ve Şeytanın boynuna asılır (Kaplan, 2011: 154-156). Deyişlerde Azazil'e de yer verilmektedir. Hatai aşağıdaki deyişinde Azazil'in secde kılmayışından bahseder. Fakat deyişte Azazil Âdem'e secde kılmamıştır.

*Âdem'de Hakk'ı buldular
Âdeme secde kıldılar
Azazil secde kılmadı
Dolaştı tavk-ı la'nete (Birdoğan, 2001: 138)*

Burada Hatai'nin "Âdem" yani ilk yaratılan olarak Hz. Ali ve Hz. Muhammed'i yani onların nurunu kastettiği düşünülebilir. Ancak Sünnî İslam inancında yaratılan ilk insan Hz. Âdem'dir ve anlatıya göre Azazil Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Hatai'nin bu deyişinde Âdem'e secde kılma motifini kullanması, Alevi-Bektaşî kozmogonisinde insanın yaratılışının farklı şekillerle görülmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın yaratılışına ilişkin yorumlar ve kabuller birden fazladır. Bu noktada Alevi Bektaşî inancının senkretist yapısının mitlere yansması daha belirgin bir hal almaktadır.

İnsanın yaratılışının anlatıldığı mitlerden biri, insanın başlangıçta var olan nur ile yaratıldığı yönündedir. Buna göre Allah, kendi nurundan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi yaratmış, bu nurdan da bütün mahlûkatı yaratmıştır. Pir Sultan bunu açıkça deyişinde yansıtmaktadır:

*Mevla çün yarattı Ahmet'i nurdan
Âdem olan gelir nura çevrilir
Böyle kurulmuştur bu çarh-ı devran
Mansur olan gelir dara çevrilir (Korkmaz, 1996: 135)*

Deyişte görüldüğü üzere, öncelikle yaratılan “Ahmet” yani Hz. Muhammed’tir. Âdem ise bu nurdan yaratılmıştır. Hatai’nin deyişlerinde ise nur motifi sık sık karşımıza çıksa da çoğunlukla Hz. Ali ve Hz. Muhammed ve onların yaratılışı ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Nur ve ışık kelimeleri insanın yaratılışı ile ilgili olarak kullanılmamakla birlikte aşağıdaki deyişindeki “nâr” ifadesi dikkat çekmektedir:

Nâr ü bad ü hakden halk oldum

Kendi kendim ana rahminde buldum

Müddet tamam oldu dünyaya geldim

Bu ibret nümayı cihandan aldım (Birdoğan, 2001: 77)

Buradaki ateş anlamındaki “nâr” kelimesinin, kandildeki nura ve ışığa gönderme yaptığı düşünülebilir. Buna karşın Hatai’nin, insanın yaratılışına ilişkin “balçık” kelimesini kullandığı çok sayıda deyişi vardır. Zira Alevi-Bektaşî inancında da Sünnî inanışta olduğu gibi çamurdan (balçık veya toprak şeklinde de ifade edilmektedir) yaratılma inancını benimseyen yaklaşımlar da mevcuttur. Buna göre; Cebrail yeryüzünden toprak getirir. Toprak, su ve havayı yoğurup hamur yaparlar. Yeşil kandilin nuruna benzetirler ve kandilin içine koyarlar. Tanrı ona akıl, nefis ve can verince “Âdem” adını verdikleri ilk insan meydana gelir (Kalafat, 1998:297; Bozkurt, 2012: 26-27). Fakat burada balçıktan yaratılan vücut, nurdan yaratılan ise can, yani ruhtur. Topraktan yaratılış miti de hem Hatai’nin, hem de Pir Sultan Abdal’ın deyişlerinde görülmektedir. Hatai şöyle der:

Hatai ümidim kesmezsem Hak’tan

Bizi var eyledi o dem de yoktan

Balçığımız yağurmuştur topraktan

Türabiyem yerde bittim ezelden (Birdoğan, 2001: 85)

Hatai yoktan varoluşu vurgulamış, aynı zamanda da toprağın bir element olduğunu, yaratışın son olarak balçıktan olduğuna “Balçığımız yağurulmuştur topraktan” ifadesiyle dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım yorumlanırken dikkat edilmesi gereken nokta, söz edilen temel elementlerdir. Buna göre ilk aşamada toprak, su ve hava vardır. Bu nedenle yalnızca toprak değil, çamurdan bahsedilmektedir. Fakat bu çamur, daha sonra kandildeki nura konulur yani ışığa ya da bir diğer deyişle ateşe konulur. Böylelikle dört ana element yani anasır-ı erbaa (ateş, hava, su, toprak) tamamlanmış olur. Pir Sultan Abdal da balçıktan yaradılışı şu deyişinde şöyle örnekler:

Kırklar Arş üstünde kurdular cemi

Mehabbet halk olup sürdüler demi

Balçıktan yarattı Allah Âdem’i

Ben ol vakit anın belinde idim (Korkmaz, 1996: 133)

Pir Sultan Abdal, bu deyişinin bütününde daha çok tenasüh inancını dile getirmektedir. Deyişin bu dörtlüğünde ise, yaratılıştaki Âdem’in soyundan geleceği için onunla birlikte olduğuna dikkat çeker ve balçıktan yaratılışı anlatır. Topraktan yaratılış motifi Alevi-Bektaşî inancında da zikredilir. Fakat bu görüşte de asli unsur olarak nur, insanın özünü, “can”ını oluşturan maddedir.

İnsanın yaratılışına ilişkin sonuncu yaklaşım ise, Kırklar Meclisi mitine dayanır. Bu

inanıya göre; insan kendi özünden kendisini halk etmiştir ve Kırklar Meclisi de aslında ruhların yaratıldığı “Bezm-i Elest”tir*. Burada seçilmiş varlığa yani Güruh-u Naci’ye yaratının özü tutturularak insan yaratılmıştır (Dönmez, 2012: 194). Güruh-u Naci figürü her iki ozanın deyişlerinde de farklı şekillerde geçmektedir. Pir Sultan Abdal;

Muhammed Ali’dir Güruh-u Naci

Başına giymişler elifi tacı

Yürek yaralıdır, sen ver ilacı

Yetiş Allah, ya Muhammed, ya Ali (Korkmaz, 1996: 285)

deyişinde Güruh-u Naci’yi, Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile eşleştirmiştir. Gerçekte de bu güruhun Hz. Muhammed ve Hz. Ali başta olmak üzere On İki İmamlar ve Kırklardan oluşan seçilmişler olduğuna inanılır. Dolayısıyla seçilmiş güruha yaratıcının özü katılarak insan yaratılmıştır. Hatai de bu güruhun semahına gönderme yaparak şunları söylemiştir:

Naci derler bir güruha uğradım

Hepsi birbirinden tutmuş elini

Mekânımız nerde deyu söyledim

Mekân tutmuş muhabbetin gülünü (Birdoğan, 2001: 71)

İnsanın kendi özünden kendisini yarattığı inancının temelinde, insanın yaratının bir tecellisi olduğu düşüncesi yatmaktadır. Aleviler, Güruh-u Naci’den, yani günahlardan kurtulmuş topluluktan, olduklarına inanırlar. Buna göre Hz. Âdem’in ruhu oğlu Şit Peygambere geçmiştir. Şit Peygamber cennetteki Naciye Ana ile evlenmiştir. Onlardan doğanlara Fırka-i Naciye kavmi denmiştir. Bu nurun geldiği soy Hz. Muhammed’le ehlibeytte birleşmiştir (Gökçe, 2010: 354). Alevi-Bektaşî inancının en önemli ve en büyük anlatılarından olan Kırklar Meclisi, bu nedenle yaratılışa ilişkin unsurları barındıran bir mittir. Ancak Kırklar Meclisi, Alevi-Bektaşî inancının gerek düşünce dünyasına, gerekse pratiklerine yansıyan pek çok unsuru kapsayan geniş bir mittir.

Kozmogoni mitleri, bu mitlere inanan insanlar için varlığın bilgisini ve gizemini verir. Bu nedenle inançları, ritleri ve varlığı algılayış şeklini etkilerler. Alevi-Bektaşî inancındaki yaratılış mitlerinin senkretist yapı içindeki köklerine indiğimizde, bu inanç sisteminin temelini oluşturan düşünce dünyası da temellendirilmiş olacaktır. Gustav Jung’un bütün insanlıkta ortak olarak bulunduğunu ve insanlığın geçmişe ait bütün izlenimleri, kavrayışları içeren “*ortak bilinçdışı*”na (Gürsel, 2007: 79) dayanan arketipçi inceleme bu temellere inmek için en uygun yöntemdir. Bu çerçevede mitlerdeki temel unsurlar ve düşünce tespit edilerek, Alevi-Bektaşî inancının etkileşimde bulunduğu kültürel unsurlarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmelidir.

* Meclis, mahabbet ve sohbet toplantısı. (Tas.) Hakk’ın: “**Ben sizin Rabbınız değil miyim**” diye sorduğu, ruhların da: “**Evet, öyledir.**” Şeklindeki cevap verdikleri meclis (bk. A’raf, 7/172). Bu olay, insanlar yeryüzünde yaratılmadan evvel Allah ile insan ruhları arasında meydana gelmiştir. **Bezm-i ev ednâ**: Kendinden geçme makamı, mukaddes beşeri ruhların, “Hiçlik” (Lâ-şey) makamına yükselmesi, tasavvuf yoluna girenlerin hâl ve vecd mertebeleri. (Ferheng) (Dr. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 97.)

Arketipçi yöntemle, yaratılış mitlerinde, kökenine inilmesi gereken en önemli unsur, yaratılışın özü olan maddedir. Alevi- Bektaşî inancında yaratılışın özü nur veya ışıktır. Bu inanç sisteminin bütününde ve yaratılış mitinde karşımıza çıkan nur ya da ışık Gnostik bir anlayıştır. Gnostisizm, eski Yunan’da bilgi anlamına gelen, tanrısallığın içsel bilgisi olarak kullanılan “gnosis” kelimesinden hareketle oluşmuştur. Hristiyan, Yahudi ve pagan inançlarını, ayrıca eski Mısır ve Yunan mitolojilerini, Zerdüştlüğü birleştiren, inancın değil bilginin kurtarıcı ve tanrısal olduğunu savunan mistik bir felsefedir (Merwe, 1995:8). Gnostisizme göre; her şeyden evvel tüm boşluğu kaplayan bir ışık vardı ve tüm var olanlar bu ışığın yayılması ile ondan yaratıldı. İnsanın yaratılışı ise yine ışıkla gerçekleşmiştir. Laldaboath isimli, yaratık yaratıcı bir tanrı vardır. Birçok tanrı ve tanrıçanın olduğu bu inançta Laldaboath bir gün “Benden başka tanrı yoktur.” der ve kendisinden üstün bir güç olmadığını söyleyerek varsa kendisine gösterilmesini ister. Bunun üzerine;

Göğün en yüksek katlarından yeryüzüne bir ışık hüzmeleri düşer ve Laldaboath bu ışık halesi içinde belli belirsiz bir insan sureti görür ve çok utanır. Bu insan İlahi Nur’un Âdemi olarak bilinen kişidir, hasetlen deliye dönen Laldaboath, arkhon-larına talimat vererek kendi Âdem’lerini yaratmaya soyunur ve sonunda o da bir Âdem yaratmış olur. Ancak yaratılan insanın ruhu eksiktir. Bunun üzerine Sophia nasıl Laldaboath’a nefesiyle yaşam verdi ise, Âdem’e de yine nefesiyle ruh üfler ve Âdem ile Havva’nın Hikayesi ismiyle günümüze kadar gelmiş olan efsaneye geçilmiş olur (Martin, 2010:43).

Işık motifi, her iki anlatıda da benzer şekilde kullanılmıştır. Alevi Bektaşî inancındaki ışık, nur inancı aynı zamanda da yarı Gnostik bir din olarak kabul edilen Maniheizm’den gelmektedir. Maniheizm için ışık temel figürdür. Bunu isminden dahi açıkça görebiliriz. Mani, Aramicede “ışık, aydınlatan” anlamına gelen “mana” kelimesinden gelmektedir (Oymak, 2009: 67-97).

Topraktan yaratılış ise hem İbrahimi dinlerde kabul edilen, hem de kadim uygarlıkların mitlerinde de oldukça yaygın olan bir yorumdur. “Bazı Altay ve Yakut Türklerine ait yaratılış destanlarında Tanrı ilk insanın çamurdan şeklini yapmış ve ona ölümsüz bir ruh armağan etmiştir.” (Aça, 2004: 17) Alevi- Bektaşî inancında toprak yorumunun da bulunması, İslam düşüncesinin yanı sıra geçmişten gelen eski Türk inançlarının izine de bağlıdır.

Kırklar Meclisi Miti ve Değişlere Yansıması

Alevi-Bektaşî inancının hem düşünsel temelini, hem de ibadetlerinin anlamını kavrayabilmek, Hz. Ali algısını doğru konumlandırabilmek için Kırklar Meclisi mitini bilmek ve doğru çözümlenmek gerekir. Kırklar Meclisi ve Mi’râc, Alevi-Bektaşî inancındaki Tanrı algısını, Hz. Muhammed’in bu inanç içindeki yerini ve Hz. Ali’ye yüklenen tanrısal özellikleri bizlere göstermektedir. Kırklar Meclisi ise benzer bir şekilde Hz. Ali algısını ve evren tahayyülünü sembolleştirmektedir. Ayrıca Alevi-Bektaşî inancının en önemli ibadeti olan ayin-i cemin de kökenini bizlere vermektedir. Kırklar Meclisi’nde gerçekleşen “Kırklar Cemi”; Alevilerin, soydan birinci doğumu olan anadan doğma yerine, ikrar vererek (tigbend bağlamak da denilir) yola girdikleri ve bir mürşide bağlandıkları ikinci

ve gerçek doğum olarak kabul ettikleri babadan doğma olgusunun gerçekleştiği yerdir. Aleviler için asıl olan bu ikinci doğumdur. Talipler yola girdikleri an bu cemde doğarlar. Ölmeden önce bir kez daha ölürlər. Burada, on iki nesnenin bağlanması söz konusudur; kendi ayıbından başka kimsenin ayıbını görmemesi ve üzerini örtmesi için **gözün bağlanması**, kötü ve çirkin şeylerin duyulmaması için **kulağın bağlanması**, dilden meydana gelebilecek bütün kötü şeylerden sakınmak için **dilin bağlanması**, elden gelebilecek bütün kötülüklerden korunmak için **elin bağlanması**, Hakk'tan başkasına gönül bağlamamak için **gönlün bağlanması**, aklın gitmemesi için **hürsün bağlanması**, nefsin kötü arzu ve isteklerine yenik düşmemek için **nefsin bağlanması**, Hakk ve hakikat karşısında her zaman boynun bükük olması için **boynun bağlanması**, kimseyle kavga etmemek, öfkelenmemek ve davalı olmamak için **gazabın bağlanması**, namussuzluk yapmamak, şehvetten kurtulmak ve harama gitmemek için **belin bağlanması**, kötüye gitmemek için **ayağın bağlanması**, itikadın muhkem olması ve Hakk-Muhammet-Ali yolundan ayrılmamak için **sıdkın bağlanmasıdır** (Bkz. Güngör, 2012: 60-61).

Alevi-Bektaşî inancı için Mi'râc'ın ve Kırklar Meclisinin anlatımında "İmam Cafer Buyruğu" ya da kısa adıyla "**Buyruk**" isimli kitap temel olarak kabul edilir. Mi'râc mitinin Aleviler bakımından ayırıcı özelliği, Kırklar Meclisi kısmıdır.* Mit genel hatlarıyla şu şekildedir:

Hz. Muhammed, Peygamberliğinin onuncu yılında eşi Hatice'nin ölümünden sonra 621 tarihinde Recep ayının 27'inci gecesi amcası Ebu Talib'in kızı Hani'nin evinde yatarken melek Cebrail gelip Hz. Muhammed'e, Allah'ın kendisini yanına davet ettiğini söyler.** Hz. Muhammed, yatağından kalkar. Cebrail ile beraber Kâbe-i Beytullah'a giderler. Kâbe-i Beytullah'ı tavaf ettikten sonra orada beklemekte olan Burak isimindeki bir binitine binip Kudüs'e, Mescidül Aksa'ya varırlar. Burada Burak'tan inip Mi'râc adındaki diğer binitine binip göklere yükselirler. Birinci gök katında Mi'râc'dan inip Leflef adındaki başka bir binite binip sekizinci gök katına kadar bu binitle gelirler. Rivayete göre, sekizinci gök kapısına geldiklerinde Cebrail, ben buradan öteye gidemem, gidersem yanarım, der. Hz. Muhammed, Cebrail ile Leflef'i orada bırakıp yalnız başına Allah aşkı ile Arşullah'tan içeri girer. Giderken yolunun üzerinde bir aslanın yatmakta olduğunu görür. Aslan, Hz. Muhammed'i görünce haykırır, kükrer. Hz. Muhammed korkup titremeye başlar. O anda Allah'tan bir nida gelir: Korkma ya Habibim! Aslan senden bir nişan, bir armağan istemekte diye bir ses duyunca, Hz. Muhammed parmağındaki (hatemini) yüzüğünü çıkarıp aslana atar. Aslan hatemi ağzına alıp yoldan çekilip gider.***

* Alevilerin inancına göre bu meclis, Alevi ibadetinin nasıl olması gerektiğinin belirlendiği yerdir.

** Aslında bu yolculuk o kadar kısa bir sürede gerçekleşmiştir ki, Hz. Muhammed gidip geldikten sonra hala yatağının sıcaklığı geçmemiştir.

*** Burada hatemin simgesel bir boyutu vardır. Yedinci kapı arşın sonudur. Yani bu, artık aklın ve düşüncenin dışına taşmak demektir. Bu kapıdan geçtikten sonra Hz. Muhammed'in yüzüğünü aslana vermesinin anlamı; dünyadaki tüm maddi şeylerin hepsinden tamamen arınıp manevi boyutta Allah'ın huzuruna çıkmasıdır. Orada artık maddi dünyadan hiçbir nesne yoktur. Tamamen kendi özüyle oradadır. Batın dünyanın sırrına bu kapıdan geçerek girer. Bu kapının bekçisi de Allah'ın aslanı Hz. Ali'dir. Bu nedenle Hz. Peygamber; "Ben ilim şehriysem Ali benim kapımdır." demiştir. Burada inanışa göre; Allah ile Hz. Muhammed arasında doksan bin kelam edilmiştir. Gayb bilgisi, sırlar bilgisi yani ilmi

Sünni inanışta görülmeyen bu mitik olay, Alevi-Bektaşî inancında belirgin bir motif haline dönüşmüştür. Hz. Ali'nin "Allah'ın aslanı" sıfatını alması da bu anlatıya dayanır. Aslan motifi bu bağlamda sık sık Şah İsmail Hatai'nin ve Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde kullanılmıştır. Hatai'nin "*Mustafa gördü seni arslan sıfatlı bir melek/ Sahib-i mi'rac hem tac ü livasın ya Ali.*" (Birdoğan, 2001:247) dizeleri bunlara bir örnektir.

Hz. Muhammed yoluna devam edip **Sidretü'l-Müntehâ'ya***, Allah'ın huzuruna varır. Allah ile doksan bin kelam konuşur. Konuşmalar bittikten sonra Hak tecelli edip Hz. Muhammed'e görünür. Hz. Muhammed eğilip secde eder. Arzı niyazda bulunur. Allahu Teâlâ: Ya Habibim, aramızda sohbet muhabbet hâsıl oldu, senin tarıklanman lazım, deyip Cennet Şahı Rıdvan Melek'e emreder. Rıdvan Melek, cennetten başı çatal bir tarık asa getirir. Hz. Muhammed, secde halinde iken Allahu Teâlâ kendi mübarek eliyle Hz. Muhammed'i tarıklar. Sonra Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'in yemesi için cennetten bir sofraya getirir. Sofrada süt-elma-bal-şarap vardır. Hz. Muhammed, süt-elma-baldan alır şaraptan almaz. Süt sevgiye; elma dostluğa; bal aşka; şarap coşkuya misaldir. Hz. Muhammed, alacağını alır, göreceğini görür vakit tamam olur. Allah'a aşkı niyazda bulunup Allah'ın huzurundan ayrılır. Rıdvan Melek'le sekiz cenneti gezer. Sonra gök kapısı sekizinci kapıdan çıkar Cebrail ve Leflef'le buluşur. Geldikleri gibi geri dünyaya dönerler. (Bozkurt, 2012: 88-89)

Kırklar Meclisi ya da Kırklar Cemi miti, esasen Hz. Muhammed'in Mi'râc'dan dönüş yolunda yaşadıklarıdır. Hz. Peygamber, Mi'râc'dan dönerken Mina'da bir ev görür. Düşünür, burada bir ev yoktu, der. Gaipten bir ses: Ya Muhammed! O eve var, o eve girmeye çalış, der. Bunun üzerine Hz. Muhammed o evin kapısına gelir. Kapı kapalıdır. İçeridekiler: Kimsin, ne istiyorsun? Diye sorduklarında, Hz. Muhammed: Ben Peygamberdim. Açın kapıyı içeri gireyim, der. İçeridekiler: Peygamber bizim içimizde, sen git Peygamberliğini halkına yap, derler. Hz. Muhammed bu sözleri duyunca geri döner. Oradan ayrılırken, gaipten bir ses gelir: Ya Muhammed! Geri dön o kapıya tekrar var, denilir. Hz. Muhammed, bu söz üzerine geri döner, yine o evin kapısına gelir, tekrar kapıyı vurur. İçeridekiler: Kimsin, ne istiyorsun? dediklerinde Hz. Muhammed: Ben resulüm, açın kapıyı içeri gireyim, der. İçeridekiler: Resul bizim içimizde. Sen gir Resullüğünü ümmetine yap, derler. Hz. Muhammed, tekrar geri döner, oradan ayrılırken, gaipten gelen o sesi tekrar duyar. O ses: Ya Muhammed, sen benlikle, paye ile o eve giremezsin. Özünü aşığıdan aşağıya indir, geri dön, o kapıya tekrar var, denilince, Hz. Muhammed geri döner. O evin kapısına gelir, kapıya vurur. İçeridekiler: Kimsin, ne istiyorsun? dediklerinde Hz.

ledün söz konusudur. Burada Allah ile Hz. Muhammed'in konuştuğu Kur'an'dır. 6666 ayettir. Bu yolun güzelliğidir. Bu doksan bin kelamın altmış bini insanlara ifşa edilmiş, geri kalan otuz bin kelam ise Hz. Ali'de sır olmuştur. Sırrı hakikat onun bilgisi dâhilindedir.

Allah'ın Hz. Ali'ye hikmet vermesi: Bakara Sûresi, 269. Ayet'in hadis ile açıklamasında; Hz. Muhammed buyurdu ki: Hikmet on parçaya bölündü dokuzu Ali'ye verildi, geri kalan bir parçayı da Ali insanlardan daha iyi bilir diye buyurdu. Kaynak: Alaaddin Ali bin Hüsameddin Muttaki Hindi. Kitabın Adı: Müntehabülkenz, Cüz 5, Sayfa 32. Yasin Sûresi, 12. Ayet'e göre; Allahu Teâlâ bütün ilimleri velilerin şahı olan Hz. Ali'de toplar. (Bozkurt, 2012: 41 ve 51)

* Tüm sâliklerin seyirlerinin, amellerinin ve ilimlerinin sona erdiği nokta ki, büyük berzah adını da alır. (Kâşânî.) (Dr. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 432.)

Muhammed: Hadimi fukarayım. Yoksulların hizmetçisiyim, açın kapıyı içeri gireyim, deyince kapı açılır. Hz. Muhammed içeri girer. Yer gösterirler, oturur. Hz. Muhammed bakar ki içerdekilerin hepsi bir kıyasta, büyüğü kim, küçüğü kim bilemez. Siz kimlersiniz? Size kimler derler? Büyüğünüz kim? Küçüğünüz kimler? der. İçerde bulunanlar: Biz kırk kişiyiz. Bize Kırklar derler. Büyüğümüz küçüğümüz birdir, kırkımız birdir, birimiz kırktır. Selman Şeydullah'ta, sen onu da burada bil, derler. Hz. Muhammed onun da burada olduğuna dair bir nişan ister. Rivayete göre, o anda Hz. Muhammed'in önüne bir tas konur. Kırklardan biri kolunu açıp bir neşter vurur. Neşterin açtığı kesikten bir damla kan çıkar. Çıkan kan gelir Hz. Muhammed'in önündeki tasın içine düşer. Kırkların her birinden de birer damla kan gelip tasın içine düşer. Bir damla kan da dışarıdan gelip tasın içine düşer. Bu bir damla kanda Şeydullah'ta olan Selman'ın kanıdır. Tasta bulunan kanlar birbirine karışır. Kırklar'dan koluna neşter vuran er: Her damla kan geldiği yere dönsün! deyince, her damla kan tasın içinden ayrılıp geldikleri yere dönerler. Bu olaydan sonra Hz. Muhammed, bunların kırk, kırkının bir olduğunu anlar. Selman Şeydullah'tan döner, hü, deyip içeri girer. Hz. Muhammed'i Kırklar Cemi'nde görür. Keşkülünü Hz. Muhammed'e uzatıp bir Şeydullah ister. Hz. Muhammed, Selman'ın keşkülüne bir üzüm tanesi koyar. Selman, Hz. Muhammed'ten bu üzüm tanesi Kırklar'a pay etmesini ister. Hz. Muhammed, bir üzüm tanesini kırk kişiye pay etmenin müşğülünde kalır, o anda Cenabı Allah, cebrail'e emredip, ya Cebrail, Habibim Kırklar Cemi'nde müşğül durumda kaldı. Tez yetiş Cennetten bir tabak al, Kevser havuzundan da bir tas su al götür Habibi-min önüne koy, diye buyurur. Cebrail, Cennetten bir tabak, Kevser suyundan da bir tas su alıp Kırklar Cemi'ne gelir. Tabağı ve Kevser suyunu Hz. Muhammed'in önüne koyar. Hz. Muhammed, yine müşğülünü gideremez, ne yapacağını bilemez. O anda, gaipten bir el gelir, bir üzüm tanesini tabağın içine koyar, şehadet parmağı ile üzümü ezer, Kevser suyunu da katıp engür eyler. Hz. Muhammed, hatemini o gaipten gelen elde görür. Hayret eder. Kırkların bir o engürden içer, cümlesi mest olur. Kırklar kalkıp semah dönmeye başlarlar. Hz. Muhammed de o engürden içer. O da kalkıp semaha girer. Semah dönerken başından şemresi düşer. Kırklar ol şemreyi kırk pare edip bellerine bağlarlar. Semahtan sonra Tevhit yapıp Allah'ı birlerler. Böylece Kırklar Cemi sona erer. Hz. Muhammed, Kırklar'dan ayrılıp evine gider. Sabah olunca, Hz. Ali, Hz. Muhammed'in hatemini parmağından çıkarıp önüne kor. Hz. Muhammed, hatemini Mirac'ta yoluna yatan aslana vermişti. Sonra Kırklar'ın Cemi'nde gaipten gelen bir üzüm tanesini ezip engür eden o elde görmüştü ve şimdi de Hz. Ali'nin parmağından çıkarıp kendisine verdiğini görünce, bunların hepsinin Hz. Ali'nin işleri olduğunu anlar ve şöyle der: Saddak ya Ali, sana erdim, sırrına eremedim, diye buyurur.

Sabah olunca Hz. Muhammed, Mirac'ını ashabına anlatır. Mirac'a gittiğine inanan müminler Hz. Muhammed'e: Ya Allah'ın Resülü bize Hakkın sırrından haber ver, derler. Hz. Muhammed, onlara der ki: Hak'kın sırrı Hakikattir. Hakikat ise Ali bin Ebu Talib'tedir. Gidin Ali'ye talib olun ki, Hak'kın sırrına vakıf olasınız, diye buyurur. Mümin olan canlar gidip Ali'ye ikrar verip talip olurlar. Daha sonra Pir-Mürşit-Rehber-Mürebbi edinirler. Müsahip bağlanıp Hak yoluna girerler. Görülüp sorgulanıp kul hakkından arınırlar. Böylece Hak Muhammed Ali yolu kurulmuş olur.

Bu yolu Hz. Muhammed Mirac'tan getirmiştir. Bu yolu açıklayan Necm Sûresi 1-2-3-4 Ayetleri şöyle buyurmakta: Battığı yıldıza and olsun ki sahibiniz Muhammed. O ne azıttı, ne de sapıttı. O hevesine uyup da söz söylemez. Onun söylediği her söz kendisine bildirilen vahiydir ki kendisine Allah tarafından vahyedilmiştir, diye buyurmakta. Bu ayet, Hz. Muhammed'in Mirac'ını ashabına anlattığında Hak'kın sırrını soranlara söylediği sözleri tasdik niteliğindedir. Yani Hak'kın sırrının Ali'de olduğudur. Çünkü Necm Sûresi 1'den 18'e kadar olan ayetler ile İsrâ Sûresi:1. Ayeti Mirac hakkındadır.

Alevilerin ibadet yolu Allah'ın Tariki Müstakimi'dir. Yani Allah'ın doğru yoludur. Bu hususta Fatiha Sûresi: 6-7. Ayetler; Enam Sûresi: 153. Ayet; Ahkaf Sûresi:31. Ayet bunu doğrulamaktadır. (Bozkurt, 2012: 89-92)

Hatai, Anadolu'da cem törenlerinde “Miraçlama” kısmında okunması nedeniyle “Miraçlama” olarak anılan deyişinde, Mi'râc ve Kırklar Meclisi mitini detaylarıyla aktarmaktadır. Bu kısım ise Hatai'nin Miraçlama'sında şu şekilde anlatılır:

*Kırkların birine neşter uruldu
Aktı kan cümleden isbat olundu
Hak Muhammed anda mevcut bulundu
Hû Allah çağırıldı İrfan Hû deyu* (Birdoğan, 2001: 117)

Hatai, Kırklar'ın ezilen bu şerbetten içmelerini ve el ele vererek “üryan büryan” semaha girmelerini, Hz. Muhammed'in de onlarla birlikte semah dönmesini şöyle anlatır:

*Bir üzüm danesi ol şah elinde
Kırklara verildi kısmet gününde
Hak Habibullah'a mi'rac yolunda
Şey'enlillah dedi Selman Hû deyu*

*Ol üzüm danesi getürdü Selman
Kırklar da ol demde olmuştu üryan
Muhammed şerbetten nuş etti ol an
Saki kadeh sundu Peyman Hû deyu*

*Kırklar içti ol şerbetten mest oldu
Şah-ı Merdan cümlesinden üst oldu
Setirpuş bağlandı kemer best oldu
Semaa girdiler üryan Hû deyu* (Birdoğan, 2001: 117)

Deyişteki “Setirpuş bağlandı kemer best oldu” ifadesi ile Kırklar semahı sırasında Hz. Muhammed'in sarığının düşmesine gönderme yapılmaktadır. Sarık düşer ve kırk parça olur. Kırkların her biri, bu sarığın bir parçasını alarak beline dolar. Hz. Muhammed, Kırklara pirlelerini ve rehberlerini sorduğunda, Kırklar; “Pirimiz Şah-ı Merdan Ali'dir; kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz, Cebrail Aleyhisselam'dır” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin orada olduğunu fark eder ve ona oturması için yer gösterir. Bu sırada, Hz. Ali'nin parmağında, aslanın ağzına verdiği nişan-ı mührü görür (Sümer, 2011: 65-67).

Bu mitte yaratılışın gerçekleştiği nokta, Kırklar Meclisi ve semahıdır. Kırklar, Güruh-u Naci mitinde bahsedilen seçilmiş güruhtur. Semahları sırasında insan yaratılmıştır. Güruh-u Naci'nin özüne tanrısal öz katılarak insan var edilmiştir.

Tüm bu anlatılanların dışında, Kırklar Meclisi mitinde her zaman değinilmese de, özellikle kültürel kaynaklarda görülen bir detay Hz. Ali'ye yüklenen tanrısal özelliği bir üst noktaya taşımaktadır. Halk arasında yaygın olarak kabul gören şekliyle Mi'râc'da Hz. Muhammed, Tanrı ile aralarında bir perde var iken görüşürler. Hz. Muhammed duyduğu sesin Hz. Ali'nin sesi olduğunu fark eder ve perde açıldığında Hz. Ali'yi görür (Yalçinkaya, 2002: 13). Bu kısım Seyyin Gaybi'nin Şerhu Hutbeti'l-Beyân adlı eserinde şöyle anlatılır:

Abdullah b. Ömer eyidir: Ben işittim Rasul Hazretine sual eylediler ki, Ya Rasulallah mirac gicesi Hak Teâlâ sana ne dilce hitâb etdi? Rasul Hazreti: Bana Ali b. Ebî Tâlib lügatıyla hitab kıldı ve gönlüme bunu ilham eyledi kim, eyitdim: Ya Rabbi, bana hitab iden sen misin yohsa Ali midir? Rabbim bana eyitdi: .“Ya Ahmed ben Adem oğlu olunmazam. Ve şüpheli nesnelere sıfatlanmazam. Seni benim nurundan yarattım. Ve Ali'yi senin nurundan yarattım ve anı senin gönlün sarayına muttalî kıldım ve senin gönlüne Ali'den sevgilü kimse bulmadım, dahi sana anın diliyle hitab eyledim (Sarıkaya, 2009:240-241).

Allah, Hz. Muhammed'e, kendisinin de en sevdiği, onun nurundan yarattığı Hz. Ali'nin diliyle hitab eder ve onların ayrılmaz bir nur olduklarının ve bir olduklarının da vurgusu yapılır. Böylece Hz. Ali'ye tanrısal özellik atfedilen bu kısmı, Hatai'nin hece vezni ile yazılan “Miraçlama”sında anlatılmasa da, aruz vezni ile yazılan deyişlerinde şu ifadeler görülmektedir.

Doksan bin kelam danıştı iki gönül dostuna

Tevhidi armağan verdi yeryüzünde insana (Birdoğan, 2001: 190)

Hz. Muhammed, Hakk'ın ve evrenin sırrını Mi'râc'da öğrenmiş olur. Deyişe göre Mi'râc'dan insanlığa getirilen en önemli şey ise Tevhid'dir. Hem bu dizeler, hem de Kırklar Meclisinde vurgulanan birlik anlayışı, bu mitin temelinde tevhidin olduğunu göstermektedir. Deyişe ve mite göre; Mi'râc'da doksan bin kelam konuşulmuştur. Bunun otuz bini sırr-ı hakikat olup Hz. Ali'de kalır, altmış bini de şeriat olup yeryüzüne iner.

Mi'râc ve Kırklar Meclisi mitlerinde Hz. Ali'ye yüklenen anlamlar, Mi'râc'ın sonrasında yaşananlar olarak Hatai tarafından şöyle anlatılır:

Ali'ye tavef eyledi mührü önüne koydu

“Sen bir sırr-ı vilayetsin” dedi Saddak Mustafa

Evvel sensin ahir sensin cümle sana bağlıdır

“Tevvellayım sana ezel ya Aliyü'l Murtaza (Birdoğan, 2001: 91)

Hatai'nin bu dörtlükte, yalnızca Allah'a ait olduğuna inanılan “evvel” ve “ahir” sıfatlarını Hz. Ali için kullanması dikkate değerdir. Hatai, bu sonuca Kırklar Meclisi mitinden varmıştır ve bir anlamda bu fikirlerine Hz. Muhammed'i de dâhil etmiştir. Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye “sırr-ı vilayet” diye hitap etmektedir. Vilayet kelimesinin buradaki anlamı evliyalık, Allah'a yakın olma dır. Hz. Ali ise bu halin sırrıdır. Ayrıca Hatai'ye göre; Hz. Muhammed, Mi'râc'dan sonra Hz. Ali'ye her zaman dostu olduğunu

söylemiştir. Mi'râc mitinde Hz. Ali'ye atfedilen önem, **Buyruk**'ta da anlatılmaktadır. Rivayete göre;

Ashaplar dediler ki: Ya Resulullah, Hüda aşkına, bize Hakk süphane ve taala hazretlerinin sizlere beyan eylediği ne ise beyan eyle ki bizler de işitelim dediler. (...) İkrar edip talip oldular. Resul hazretleri buyurdu ki: - Ya ashaplar; hakikat Ali hakkındadır. Varın Hazreti Ali'ye iradet getirin, dedi. (...) Erkan koydular. Şeriat zahir oldu. Tarikat ve hakikat sırroidu. Şeriat Muhammedin oldu. Tarikat ve hakikat Ali'nin şanına geldi (Buyruk, 1989: 13-14).

Şah İsmail Hatai'nin, deyişlerinde Mi'râc ve Kırklar Meclisine büyük bir yer ayırdığı görülmektedir. Biri hece vezni, diğeri aruz vezni ile olmak üzere iki deyişinde baştan sona bu anlatılara yer verilmektedir. Bunun dışında da pek çok deyişinde "Kırklar", "dolu", "esrimek", "aslan" gibi bazı motiflerle bu anlatılara gönderge yapmıştır. **Pir Sultan Abdal Divanı**'nda ise Mi'râc'ın ve Kırklar Meclisinin, Hatai'de olduğu kadar detaylı bir anlatımına, bir miraçlama deyişine rastlanmamıştır. Fakat Pir Sultan Abdal'ın da bu anlatılara deyişlerinde yer verdiği görülmektedir. Aşağıdaki iki dörtlük bunların başında gelir:

*Muhammed Miraç'da davet gününde
Arslan hamle kıldı rahı önünde
Kim idi görünen arslan donunda
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı*

*Muhammed Mirac'tan indiği demdir
Kırkların sürdüğü sema'da cemdir
Zühre yıldızını doğuran kimdir
Var mı Hacı Bektaş Veli'den gayrı (Korkmaz, 1996: 331)*

Pir Sultan Abdal bu dizelerinde, aslan motifinden ve Kırkların semahından bahsetmektedir. Ancak mitin kahramanı Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli'ye dönüşmüştür. Ozana göre; aslan donunda Hz. Muhammed'in yoluna çıkan, alında Zühre yıldızı taşıyan kişi Hacı Bektaş Veli'dir. Mitin tüm kaynaklarında Hz. Ali'ye işaret edilirken, Pir Sultan Abdal'ın burada Hacı Bektaş Veli'yi kullanmasının tek bir izahı olabilir. Buna göre de; ozan, Hz. Ali'nin, Hacı Bektaş Veli'nin bedeninde varlığını sürdürdüğü inancına gönderme yapmaktadır. Zühre yıldızına dikkat çekilmesi de, Hacı Bektaş'ın Horasan erenlerini, kendisinin Hz. Ali'nin sırrı olduğuna inandırmaya çalıştığı menkıbeye işaret etmektedir. Bu menkıbeye göre; Hacı Bektaş Veli, alındaki Zühre yıldızı işareti ile Horasan erenlerini ikna etmiştir. *

Pir Sultan Abdal'ın;

* Zühre Yıldızı; Nübüvvet mührü nişanesidir. Hz. Muhammed'te bu mühür iki omzunun arasında; Hz. Ali'de iki kaşı arasında; Hz. Hasan Efendimizin iki dudağının arasında; Hz. Hüseyin Efendimizin boyunda bir hilal gibi; Hacı Bektaş Veli Efendimizin avucunun ortasında idi ve bu nur Hacı Bektaş Veli'ye kadar devam etmiştir. Günümüzde talip, dedesini elinin içini bunun için öper.

*Kırklar Arş üstünde kurdular cemi
Mehabbet halk olup sürdüler demi
Balçıktan yarattı Allah Adem'i*

Ben ol vakit anın belinde idim (Korkmaz, 1996: 133)

deyişi de Kırkların ve cemlerinin anlatıldığı deyişlerine bir örnektir. Pir Sultan Abdal'ın deyişlerinde bahsedilmesine rağmen Hatai'nin deyişlerinde Mi'râc ve Kırklar Meclisi'nin farklı bir önemi olduğu açıktır. Sadece Pir Sultan Abdal değil, pek çok Alevi-Bektaşî ozanının, üzerine deyişler dediği bu olguyu ilk defa dile getirenlerden birisi Şah İsmail'dir. Hatta tasavvuf edebiyatındaki Miraçname geleneğinin Şah İsmail ile başladığı söylenir (Türkmen, 2004: 319).

Kırklar Meclisi, hem Hz. Ali'ye ilahlık nispet eden yaklaşımların değerlendirilmesi bakımından, hem de Alevi-Bektaşî tasavvufunun anlamlandırılması bakımından önem arz etmektedir. Mi'râc ve Kırklar Meclisi mitlerindeki Hz. Ali karakteri, tıpkı bu mitlerin kendisi gibi olağanüstü öğelerle bezenmiştir. Bu anlatılar, tıpkı mitler gibi "*Metafizik'in ve teolojinin ortaya koyduklarını yapay yollardan dramatik bir biçimde ifade*" (Eliade, 2009: 399) ettikleri için, mitik olarak nitelendirilebilir. Hz. Ali de bu mitik anlatının en önemli karakterlerindedir. Kırklar Meclisinde ve Mi'râc'da tanrısal özellikler atfedilen Hz. Ali figürü, esasen bu inanç sisteminin Tanrı ve kutsal algısını vermektedir. Vahdet-i vücud ve vahdet-i mevcut felsefelerinin sentezi ile şekillenen Alevi-Bektaşî düşüncesine göre insan, Tanrının bir yansımasıdır. Bu sentezin özünü anlayabilmek için Alevi-Bektaşî tasavvufunda önemli etkileri olan Hallac-ı Mansur'un felsefesine bakılabilir. Onun felsefesini ise "Ene'l-Hakk" (Ben Hakk'ım) sözü özetler. Döneminde çok tartışılan ve Mansur'un idam edilmesine yol açan bu sözün zahiri ve batini yönü doğru okunmalıdır. Mansur'a göre, "*Her şeyde olduğu gibi kalpte de kabiliyet miktarınca tecelli eden Hak Teâlâ*"dır." (Özcan, 2002: 7) Bu düşünüş Mansur'un etkisiyle Alevi-Bektaşî öğretilerine geçtiği gibi ozanların dizelerine de yansımıştır. Pir Sultan Abdal'ın aşağıdaki deyişi buna bir örnektir:

*Enelhak dedik de çekildik dara
Adap erkan bize doğru yol oldu
Geldi zebaniler sual sormağa*

Yardımcımız da Merdan Ali oldu (Korkmaz, 1996:408)

Son derece ince bir çizginin öte tarafında kalan bu algı, farklı anlatı ve inanç örnekleriyle, geniş topluluklar arasında yayıldıkça yorumlar çeşitlenmiş ve Tanrı-insan, yarı Tanrı yarı insan gibi kavramları bu inanç içinde olanaklı kılmıştır. Mi'râc miti de bu yorumlara açıktır. Zira Hz. Ali'yi başlangıca oturtmuş, ezeli ve ebedi addetmiştir.

Kırklar Meclisinde yaşananlar rit özellikleri de gösterir. Ancak bu mit ezelden beri Aleviler tarafından "gerçek" olarak kabul edildiği için bugün onların temel ibadetleri olan cem sırasında, bu "gerçekliğin" canlandırılması söz konusudur. Kısacası bu bir Alevi-Bektaşî ritidir. Kırklar Meclisinde olanlar, Alevi-Bektaşî inancının tasavvufi yorumundan izler taşır. Buradaki temel nokta "birlik"tir. "Kırkların biri kırk, kırkı birdir". Hz. Muhammed de Kırklarla yekvücut olup semah döner. Tüm bunlar vahdet-i vücud anlayışının simgeleşmiş halidir. İslam tasavvufunun neredeyse tüm kollarını bir şekilde etkilemiş olan vahdet-i vücud, Alevi-Bektaşî düşüncesinin de asıl kaynaklarındandır.

Mitoloji biliminin olanakları altında değerlendirildiğinde de bu anlatıların mitik oldukları ve Alevi-Bektaşî inancının mitolojik yönünü oluşturdukları görülür. Alevi-Bektaşî mitolojisinin bu mitler konusunda yaşadığı etkileşim ve bu mitlerin kökenleri değerlendirilmek istenirse Mi'râc ve Kırklar Meclisi'nin temellerini ayrı ayrı aramak gerekir. Mi'râc, göğe yükselme motifi olarak birçok dinde ve mitte yer almaktadır. Hz. İsa'nın ölmeyerek göğe çekildiği, On ikinci İmam Hz. Muhammed Mehdi'nin de göğe çekildiği ve kıyametten önce tekrar yeryüzüne ineceği, Hz. Musa'nın da göğe yükselmese de Tur Dağı'nda tıpkı Hz. Muhammed gibi Allah ile konuştuğu bilinmektedir. Ancak kadim mitlere yöneldiğimizde göğe yükselmenin çok farklı formlarıyla karşılaşırız. Göğe yükselen ya da değen arabalar, Tanrı tarafından göğe çağrılan, yükseltelen Tanrı, yarı Tanrı kahramanlar oldukça fazladır. Örneğin Hint mitolojisinde, babası Vişnuyasa ve annesi Somti olan bir kahramanın dünyaya geleceğinden bahsedilir. Bu kişinin göğe degecek bir arabası vardır (Kiraz, 2001: 236). Bu gibi örnekler birçok uygarlığın mitolojisinde görülür. Fakat İslam inancındakine en yakın Mi'râc motifi Zerdüştükte görülür. Otuz yaşında Peygamber olan Zerdüşt de, tıpkı Hz. Muhammed gibi göğe yükselmiş, Tanrı ile konuşmuş, dinin buyruklarını almış, meleklerle tanışmış, cenneti ve cehennemi görmüştür. Anlatı şöyledir:

Rivayetlere göre Zerdüşt 30 yaşında Peygamber olmuştur ve yanına ümmetinden bir kısmını alarak Belh'e gitmiştir. Yolda karşılarına çıkan Gaiitya nehrini Zerdüştün gösterdiği mucize ile yürüyerek geçmişlerdir. Daha sonra Avaital gölü civarında 45 günlük bir ibadetten sonra bir gece Miraca çıkmıştır. İşte bu nehrin kıyısındadır ki, diğer dinlerin Cebrailine tekabül eden Vohumenah Zerdüştün yanına gelerek ona dünyadan el çekmesini öğütlemiştir. Zerdüşt Vohumenahtan sonra diğer bütün meleklerle de görüştükten sonra Ahura Mazdanın huzuruna çıkmıştır (Can, 1998: 282).

Zerdüştlükteki Mi'râc ile hem Sünni hem de Alevi-Bektaşî İslam yorumundaki Mi'râc arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Eski bir İran dini olan Zerdüştlüğün, geliştiği coğrafya itibarıyla de Alevi-Bektaşî inancını etkilemiş olması oldukça yüksek bir ihtimaldir. Öyle ki birçok araştırmacı, Aleviliğin senkretist yapısı içinde Zerdüştlüğe büyük bir yer vermektedir.

Kırklar Meclisi mitinin kökenlerine inerken aynı zamanda da cem ritinin temelini ulaşılmış olacaktır. Zira Kırklar Meclisi doğrudan cem ve semah ile ilişkili olarak oluşmuş bir anlatıdır. Fuat Bozkurt'a göre cem törenlerinin kaynağı konusunda iki büyük tez vardır. Bunlardan ilki, Eski Türk inançlarına dayandırılır, diğeri ise Maniheizm'e. İlk sava kanıt olarak, eski Türk şölenlerinin cem törenine benzemesi gösterilir. Örneğin Oğuz Han, çeşitli durumlardan sağ döndüğü zaman büyük şölenler yapar ve bu şölenlerde değerli taşlarla süslenilir, dokuz bin koyun, dokuz bin sığır kesilir, kıymız ve rakı içilir. Bu şölenler Alevi-Bektaşî cemlerinde olduğu gibi 12 sayısına göre düzenlenir. Bozkurt bu tez için ikinci kanıtını, Radloff'un Sibirya Türkleri arasında yaptığı bir araştırmadan hareketle sunar. Radloff, Sibirya Türklerindeki kurban törenlerinden bahseder. Akşam saatlerinde olan bu törenlerde insanlar bir ateş etrafında toplanırlar. Daha sonra tulumlarındaki içkilerini çıkararak konuklarına sunarlar. Törende ilahiler söylenir. Yakutlar arasında yapılan ısı-ah töreni ise bir şaman töreni olarak cem törenindeki şamancıl öğeleri

gösterir. Bu törende kadınlar ve erkekler toplanırlar. Topluca kımız içerler. Birbirlerinin ellerinden tutup “Hu, hu” diyerek dans ederler. Törendeki şaman bazen yalnız başına oynarken bazen kendisine dokuz kadın ve dokuz erkek eşlik eder (Bozkurt, 2005: 103-105). Borkurt’a göre; bir dönem Maniheizm’e inanmış Türkler, Şamanist törenlerini bu inanç altında sürdürmüş olabilir. Ayrıca Yesevilik ve Vefailik gibi Türkmen tarikatlarında da bu gelenek yaşamış, Babailik tarikatı aracılığıyla da Aleviliğe aktarılmıştır.

Melikoff ise “Kırklar” kelimesi üzerinden bu miti Şamanizme dayandırır. Türk destanlarında sıkça rastlanan çil-tan (kırk ten)’ların Şamanizme ilişkin olduğunu belirtir. Kırklar ifadesi de buraya dayanmaktadır. Şaman ruhlar olan çil-tan’lar çoğu kez “genç kız (kırk kız)” olarak düşünülürler (Melikoff, 1998: 48).

SONUÇ

Alevi-Bektaşî kozmogonisi, Sünnî İslam inanışındaki yaratılış inançları ile ciddi farklılıklar ortaya koymaktadır. Alevi-Bektaşî yaratılış mitlerinde görülen evrenin ve insanın yaratılışı, Sünnî inanışta yer almamaktadır. Sünnî anlatılara göre; ilk yaratılan Hz. Âdem iken, Alevi-Bektaşî inancına göre Hz. Muhammed ve Hz. Ali çok daha önceleri bir nur olarak yaratılmış ve tüm yaratılışın kaynağı olmuştur.

Mitoloji incelemelerinde en önemli mitler olarak kabul edilen yaratılış mitleri, ait oldukları uygarlığın, kültürün yapısı hakkında çok önemli ipuçları içermektedir. Bu mitlerde ana maddeler ön plana çıkmaktadır. Buna göre Alevi-Bektaşî inancı, Sünnî İslam anlayışından farklı olarak yaratılışı ağırlıklı olarak ışık ve su üzerine kurmuştur. İnsanın yaratılışı ışığa, evrenin yaratılışı suya dayandırılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki birinden farklı pek çok Alevi-Bektaşî inanç yorumu olduğu gibi insanın yaratılışı söz konusu olduğunda da ayrılıklar gözlenir. Bazı kabullere göre insanın yaratılışı vücut olarak topraktandır. Fakat nur bu görüşte de asli unsur olarak insanın özünü, “can”ını oluşturan maddedir. Hz. Ali ve Hz. Muhammed’in nurundan “canlar” yaratılmıştır.

Farklı yaratılış mitlerinin kökenlerinin izi sürüldüğünde nur ve ışık motiflerinin; Hristiyan, Yahudi ve pagan inançlarını, eski Mısır ve Yunan mitolojilerini ve Zerdüştlüğü birleştiren Gnostisizm mistik felsefesine ve Gnostik bir din olan Maniheizm’e dayandığı görülmektedir. Sünnî İslam’da da görülen topraktan yaratılış ise sadece İslami bir unsur olarak bu inanç içine yerleşmemiştir. Eski Türk toplumlarından Altay ve Yakut yaratılış destanlarında da Tanrı insanı çamurdan yaratmıştır. Topraktan yaratılış motifi deyişlerde daha çok Şah İsmail Hatai’nin dizelerinde görülmektedir. Hatai insan yaratılışı için sık sık balçıktan yaratılmaya yer vermiştir. Pir Sultan Abdal’ın deyişlerinde; hem nurdan yaratılma, hem de balçıktan yaratılma ifadesine rastlanırken, Hatai, nurdan yaratılışı daha çok Hz. Ali ve Hz. Muhammed için kullanmıştır. Pir Sultan Abdal’ın ve Şah İsmail Hatai’nin deyişlerinde mitik göndermelerin büyük ölçüde örtüşmesine rağmen insanın yaratılışı noktasında bir farklılık olduğu aşikârdır. Bu farklılık, Alevi-Bektaşî inancında da var olan bir çeşitliliğin yansımasıdır. Farklılaşmanın nedeni ise, elbette ki yine Aleviliğin çok katmanlı senkretist yapısıdır. Her iki ozan da farklı coğrafyalarda, farklı etkileşim unsurlarını bir araya getirmiştir. Hatai’nin bulunduğu coğrafyada, Alevilik üzerindeki Şii etkisi çok daha fazladır. İlâveten coğrafya gereği, eski Fars inançları da

bu bölgedeki Alevilik yaklaşımını etkilemiştir. Anadolu Aleviliği ise, kendi özgün yapısını bu coğrafyanın mirası ile oluşturmuştur. Pir Sultan Abdal da, bu kültürel zenginliğin etkisini Hatai'den daha çok hissetmiştir. Ayrıca Safevi coğrafyası, sahip olduğu Türkmen nüfusu ve eski Türk inançları ile olan etkileşimin ön plana geçmesini sağlayacak bir kültür ortamı oluşturmuştur. Hatai'nin deyişlerinde topraktan yaratılışın ön planda olmasını eski Türk destanlarının etkilerine bağlamak mümkündür.

Mi'râc ve Kırklar Meclisi anlatıları ise, Alevi-Bektaşî inancının sembolleşmiş temelidir. Hz. Ali'ye yüklenen anlamlar, Tanrı algısı, insan algısı, tevhit ve vahdet vurgusu, Kırklar Meclisi'nin cem ayinlerinin dayandırıldığı köken oluşu bu kaniya varmamız için yeterlidir. Kırklar Meclisi ile Alevi-Bektaşî inancında keskinleştirilen Hz. Ali algısı, bir bakıma Alevi-Bektaşî tasavvufunun yansımasıdır. Zira vahdet-i vücud ve vahdet-i mevcud anlayışlarının sentezinden oluşan bu tasavvufî yaklaşım Hz. Ali örneğinde insanı, canı ve yaratılanı, Allah'ın bir yansıması olarak görmüş ve diğer bir ifadeyle yaratılan ile yaratanın birliğini kabul etmiştir. Bu nedenle, Alevi-Bektaşîlerin kıblesi insandır ve "okunacak en büyük kitap" da insandır. Tüm bu bilgileri sağlaması bakımından Kırklar Meclisi miti de, kozmogoni mitleri gibi Alevi-Bektaşî mitlerinin sacayaklarındanır. Kırklar Meclisi mitinin arketipleri tespit edilmek istendiğinde, cem ve semah olguları ile bağlantılı bir köken arayışında bulunmak doğru olacaktır. Bu doğrultuda bakıldığında, Kırklar Meclisi'nin kökeni, Şamanizm başta olmak üzere, eski Türk inançlarında ve Maniheizm'de bulunmuştur.

Bir kültürün kozmogonisini ortaya koymak, o kültürdeki insanların evren, insan ve yaşam algısını anlamaya yardımcı olur. Sistemli bir yaratılış, başlangıç formu sunmasıyla diğer tüm varlıkların kavranışını da etkiler. Bir diğer ifade ile yaratılış mitlerindeki temel düşünce o kültürün diğer tüm mitlerine de yansır. Bu durumu Alevi-Bektaşî mitlerinde görmek mümkündür. Ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız Alevi-Bektaşî kozmogonisi bu inanışın öncelediği unsurları, en temel düşüncesi olan Allah, Muhammed, Ali üçlemesini sunmaktadır. Alevilikteki insanın tanrısal bir özden geldiği düşüncesinin temelleri yaratılış anlatısıyla atılmıştır. Bu anlatının temelinde yer alan düşünce, tüm Alevi-Bektaşî öğretisine ve felsefesine yansımıştır. Benzer şekilde Kırklar Meclisi miti de, Alevi-Bektaşî inancının ve mitolojisinin ana çerçevesini çizmek bakımından önemli bir yerde durmaktadır. Bu kültür içindeki insanların Tanrı ve insan algılarını, tevhidi, vahdet-i vücud ve vahdet-i mevcud felsefelerini, yani bir bütün olarak Alevi-Bektaşî tasavvufunu bu mit üzerinden anlamak mümkündür. Tüm bunlara ek olarak bir kültürler ve inançlar mozaiki olan Alevi-Bektaşî inancının kökenleri ve senkretist yapısı da bu mitik çerçeve üzerinden ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet (2004). "Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis", *Milli Folklor*, S:62, s. 8-18.

Adil, Ali Atalay (Şubat 2007 1. Basım). *Kuran'ı Kerim Manzum Meali ve Tefsir Özeti*, İstanbul: Can Yayınları 280.

- Birdoğan, Nejat (2001). Şah İsmail Hatai Yaşamı ve Yapıtları, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Buyruk, Tam ve Hakiki İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (1989). İstanbul: Mizah Yayıncılık.
- Bozkurt, Fuat (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bozkurt, Nizam (Haziran 2012 1. Baskı). *Kandildeki Nurlar 40 Ayet 40 Hadis'le Hz Ali'nin Faziletleri Kur'an'dan Seçme 700 Ayet*, Ankara: Ümit Ofset.
- Can, Cahit (1998). "Zerdüştlük, Zerdüş ve Hukuk (Avesta)", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: 15, S: 1-2, s. 273-288.
- Çantay, Hasan Basri (1980). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim, III Cilt*. İstanbul: Elif Ofset.
- Dönmez, Banu Mustan (2012). "Alevi Cem Ritüellerinde Canlandırılan Kırklar Söylencesinin Şiir- Müzik-Dans ile İlişkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 3, s. 191-194.
- Eliade, Mircae (2009). *Dinler Tarihine Giriş*, Çev.: Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökçe, Kaya (2010). "Aleviliği Yaşamak veya Alevi Olmak", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:56, s.353-356.
- Güngör, Baki (Ekim 2012, 1. Basım). *Alevilik Kızılbaşlık Ehl-i Beyt*, İstanbul: Hacı Bektaş-i Veli'ye Gönül Verenler Sosyal Kültürel Eğitim Derneđi Yayınları.
- Gürses, İbrahim (2007). "Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufi Öykülerin Değerlendirilmesi: Simurg Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:16, s. 77-96.
- Kalafat, Yaşar (1998). "Anadolu Türk Halk Sufizminde Zazalar", *Dinler Tarihi Araştırmaları* I. Ankara: Dinler Tarihi Derneđi Yayınları, s. 285-304.
- Kaplan, Dođan (2011). "Alevilikte Muhammed-Ali Tasavvuru: Bir Ten İki Baş ya da İki Ten İki Baş Sembolizminin Kültürel Temeli", *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.147-159.
- Kaygusuz İsmail (2009), *Müslümanlık ve Hristiyanlığın İnanç Öğretilerinde Öteki Gerçekler*, Su Yayınları, İstanbul 2006.
- Kılıç, Mustafa Cemil (Şubat 2007). *Alevi İbadetlerinin İslam'daki Yeri*, İstanbul: Etik Yayınları.
- Kiraz, Celil (2001). "Hz. Muhammed (sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelenmesi (Tebşîrât)" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:10, S:1, s.231-260.
- Korkmaz, Esat (1996). *Pir Sultan Abdal Divanı*, İstanbul: Ant Yayınları.
- Martin, Sean (2010). *Gnostikler- İlk Hristiyan Sapkınlar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Mehmed Efendi, Ayın Tabî (1963 2. Baskı). *Kur'anı Kerim Meali ve Tefsiri Tıbyan Tefsiri*

- III Cilt*. Çev. Süleyman Fâfir, İstanbul: Bütün Kitabevi.
- Melikoff, İrene (1998). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- ^{3/4}/₄^{3/4}/₄^{3/4}/₄ (1993). *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Onarlı, İsmail (2006). *Arap Aleviliği (Nusayriler)* İstanbul: Etik Yayınları.
- Oymak, İskender (2009). “İslami Kaynaklara Göre Maniheizm”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:14, s. 67-97.
- Özcan, Hüseyin (2002) “Bektaşilikte Dâr Kavramı Ve Hallac-ı Mansûr Etkisi”, *Folklor/Edebiyat*, C:8, S: 29.
- Sarıkaya, Saffet (2009). *Alevî İnanç Kültüründe Hz. Muhammed, Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarıkaya, Saffet (2005). “Şerhu Hutbeti’l-Beyân’da Ehl-İ Beyt ile İlgili İnanç Motifleri”, *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.13, s. 1-11.
- Sunar, Cavit (Eylül 2003, 2. Basım). *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Sümer, Derya (2011). “Alevi-Bektaşî Miraç Söyleminden Cemin Simgesel Temsillerine Hakk’ın Birlik Bilinci”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 57, s. 57-84.
- Travers Van Der Merwe (1995). *Strange Fire The Rise of Gnosticism in the Church*, Des Moine: Conscience Press.
- Türkmen, Fikret (2004). “Şah İsmail Hatayî’nin Anadolu Alevî-Bektaşîliği ve Alevî-Bektaşî Edebiyatı Üzerindeki Etkileri”, *I. Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, Ankara.
- Uludağ, Süleyman (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Üzüm, İlyas (2009). “Yeşil Kubbe’de Asılı Kandil: Nur-ı Muhammedi Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilikte Hz. Muhammed Tasavvuru”, *Dini Araştırmalar*, C: 12, s. 205-233.
- Yalçınkaya, Ayhan (2002). “Medet Pirim Ali Yetiş!”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*, No:41.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

<http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#24:35> Aktif ziyaret tarihi: 05.03. 2014.

Özet

ŞAH İSMAİL HATAI VE PİR SULTAN ABDAL DEYİŞ VE NEFESLERİNDEN
ALEVİ-BEKTAŞI KOZMOGONİSİ VE KIRKLAR MECLİSİ'NE

Gerek modern dünyada gerekse ilkel dönemlerde insanlığın en temel sorusu evrenin ve insanın neden ve ne şekilde var olduğudur. İlkel toplumlarda henüz bilimsel bilgi üretememiş olan toplumsal düşünüş, sahip olduğu hayal gücü, düşünme ve imgelem yetenekleri ile evreni ve yaratılış olaylarını algılamaya çalışmıştır. Bu çaba sonucunda, kültürel doku ile bağlantılı, kutsallık atfedilen kurgular olarak mitler inşa edilmiştir. İnsana dair pek çok soruyu konu edinen mitler arasında kozmogoni mitleri, evrenin ve insanın yaratılışını anlatır ve bütün dinsel ve mitik yapılar içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Kozmogoni mitlerinde, içinde geliştikleri toplumun en önemli karakterleri ve yaratılışın özü olarak kabul edilen kutsal madde yer alır. Bu mitlerin içerdiği detaylarla, içinde doğdukları ekin hakkında önemli ipuçları verdiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, geniş İslam kültürü içinde Alevi-Bektaşî inancının özgün yerini tespit etmek açısından yaratılış mitlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi önemlidir. Pek çok kültürün ve inancın etkileşimi ile bir din senkretizmi örneği olan Alevi-Bektaşî inancı mitik yapısı ile de dikkat çekmektedir. Pek çok mitin ve mitik karakterin yer aldığı bu yapı içerisinde *kozmogoni mitleri* ve yaratılış bağlamında *Kırklar Meclisi* miti Alevi-Bektaşîliğin çok katmanlı senkretist yapısını sergilemesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu mitlerde Alevi Bektaşî inancının etkileşim içinde bulunduğu birçok kültürün izleri görülmektedir. Bu çalışmada, yaratılış mitleri ve Kırklar Meclisi miti üzerinden Alevi Bektaşî inancının senkretist yapısını ortaya koymak amacıyla, bu inancın yansımalarını sergileyen Şah İsmail Hatai ile Pir Sultan Abdal'ın nefes ve deyişleri incelenmiştir. Aleviliğin geniş ve çok katmanlı yapısı içinde deyiş ve nefesler sınırlayıcı ve yol gösterici tutamaçlar olmuştur. Bu hedefler doğrultusunda deyiş ve nefesler irdelenirken arketipçi eleştiri ve sosyolojik inceleme yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alevilik, kozmogoni, yaratılış miti, Kırklar Meclisi, mitoloji.

Abstract

**FROM THE FOLK POEMS AND 'NEFES' OF SHAH ISMAIL HATAI AND
PIR SULTAN ABDAL TO ALEVI- BEKTASHI COSMOGONY AND
'KIRKLAR MECLİSİ'**

The most basic question of the humanity has been why and how the universe and human were created both in the modern world and in primitive times. The social thought, which has not yet produced scientific knowledge, has tried to perceive the universe and creation with its imagination, thinking and imaginary skills. As a result of this perception effort, myths have been built as the fictions to which sanctity was attributed in connection with cultural structure. Cosmogony myths among myths concerning so many questions about human describes the creation of the universe and human, and they have an important place within religious and mythic structures.

The most important characters of the society and the sacred substance which is considered as the essence of creation take places in cosmogony myths. It is possible to say that those myths provide important clues about the culture in which they were born with their details. In this context, it is important to study creation myths in detail with regards to determining the place of the Alevi- Bektashi belief in wide range of Islamic culture. Alevi-Bektashi belief, an example of religion syncretism by the interaction of many cultures and beliefs, draws attention with also its mythic structure. Cosmogony myths and the myth of “Kırklar Meclisi” in the context of creation has an important place in terms of revealing the syncretist structure of Alevi-Bektashi belief within this mythical system in which so many myths and mythical characters take place. In this study, folk poems and “nefes” of Shah Ismail Hatai and Pir Sultan Abdal, poets who exhibits the reflection of this belief, have been analysed with the aim of revealing the syncretist structure of Alevi-Bektashi belief through the creation myths and “Kırklar Meclisi” myth. Folk poems and “nefes” has been boundary and guiding handles in the large and multi-layered structure of Alevism. To that end, archetype criticism and sociological research methods were used when analyzing words and breaths.

Keywords: Alevism, cosmogony, creation myth, Kırklar Meclisi, mythology.